

**«ՀԱՄԱԶԳԱՅԻՆ ՄԵԾ ՀՈՐԵԼՅԱՆԻ» ՏՈՆԱԿԱՏԱՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՆ
ԱՐԵՎՄՏՅԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ ԵՎ ՕՍՄԱՆՅԱՆ ԿԱՅՐՈՒԹՅԱՆ
ՀԱՅԱԲՆԱԿ ՎԱՅՐԵՐՈՒՄ**

Տաթևիկ Ղալթախյան

Շուրջ մեկ դար առաջ աշխարհի տարբեր հայաբնակ վայրերում հայ ժողովուրդը մեծ շուքով տոնեց հայ գրերի գյուտի 1500-ամյա և հայ տպագրության 400-ամյա հորելյանները¹:

Գրերի գյուտի հորելյանը մեծամասշտաբ նշելու գաղափարը առաջ էր քաշել պատմաբան Լեոն (Առաքել Բաբախանյան), ով 1911 թ. իր «Համազգային հորելյան» հոդվածում առաջարկում էր 1912 թ. ընթացքում տոնել հայ տպագրության 400-ամյակը՝ որպես համազգային հորելյան, ինչպես հայրենիքում, այնպես էլ բոլոր գաղթօջախներում². «Տպագրութիւնը լոյս է... Հայ ընթերցողներ, ուր որ դուք կաք, ներսը, ձեր տանը, թէ դուրսը, երկրագնդի երեսին ցրուած, գլուխ իջեցրէ՛ք այս մեծ լոյսի առջև և տօն կատարեցէ՛ք... որպէս զի ցոյց տանք մեզ ու մեզ, որ ապրել ենք ուզում, մեռնող չե՛նք...»³: Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ հայ գրերի գյուտի 1500-ամյակը լրացել էր դրանից մի քանի տարի առաջ, սակայն պատշաճ հանդիսությամբ չէր նշվել, Արշակ Չոպանյանն առաջարկում էր հայ տպագրության 400-ամյա հորելյանին կցել նաև հայ գրերի գյուտի 1500-ամյա տարելիցը, որով և այս հորելյանը կդառնար «Հայ մտքի տոն»: «Պէտք է մեր ամբողջ սէրը, յարգանքն ու խանդավառութիւնը շոյալենք՝ մեծարելու համար մեր այն նախնիքը, որ մեզի պարգևեցին գիր, գրականութիւն, տպագրութիւն, որ հետեւաբար մեզի տուին մարդկութեան մէջ իբր մտաւոր տարր պատուաւոր տեղ մը գրաւելու կարելիութիւնը: Մեր ունեցած միակ իրական ուժն է, մեզի մնացած միակ ինչքն ու մեծութիւնն է, որ պիտի տօնենք»⁴:

Հայկական շրջանակներում քննարկվում էին գույգ հորելյանները կազմակերպելու և նշելու բազմաթիվ տարբերակներ: Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածինը, հանդիսանալով հայ ժողովրդի հոգևոր և վարչական կենտրոն, ստանձնեց հայ տպագրության 400-ամյա և գրերի գյուտի 1500-ամյա տարելիցի կազմակերպչական աշխատանքները: Կ. Պոլսում, Թիֆլիսում, Մոսկվայում, Պետերբուրգում և այլ հայաշատ քաղաքներում

¹ 1512թ. Վենետիկում Գուտենբերգի տպագրության գյուտից ընդամենը վեց տասնամյակ անց Հակոբ Մեղապարտը լոյս ընծայեց առաջին հայկական տպագրի գիրքը: Օսմանյան կայսրությունում հայկական տպագրությունը սկիզբ է առել 1567թ. Արգար Թոքթաթեցու ջանքերով: Կ© Պոլսում տպագրված առաջին գիրքը §Փոքր քերականութիւն՝-ն է (1567): Ժամանակի ընթացքում Կ. Պոլիսը դարձավ հայ գրատպության հիմնական կենտրոններից մեկը՝ տալով տպագրիչների, տպարանատերերի ու լրագրողների հարյուրավոր անուններ, ովքեր մեծ ավանդ ունեցան ինչպես հայ ժողովրդի, այնպես էլ Օսմանյան կայսրության զարգացման պատմության մեջ:

² «Հորիզոն», Թիֆլիս, 3 հունիսի, 1911:

³ Թէոդիկ, Ամենուն տարեցոյցը, Կ. Պոլիս, «Վ. եւ Հ. Տէր. Ներսէսեան», 1912, էջ 17:

⁴ «Հայ գրականութիւն», Զմյոտնիա, 1/14 յունիսի, 1912, էջ 22:

ստեղծվեցին միջոցառումները համակարգող հոբելյանական հանձնաժողովներ: 1912 թ. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Գևորգ Ե-ի հատուկ շրջաբերական կոնդակով ընթացիկ տարին հայտարարվեց հոբելյանական. որոշվեց միջոցառումները սկսել 1912 թ. հոկտեմբերի 13-ին և ուղիղ մեկ տարի հետո՝ 1913 թ. հոկտեմբերի 13-ին (Ս. Թարգմանչաց տոնին), կազմակերպել հոբելյանական տարվա հանդիսավոր փակումը⁵: Մշակվեց հոբելյանական տոնակատարությունների ծրագիր, և նախատեսվեց հրատարակել հայագիտական ծավալուն ժողովածու⁶: Այն ստացավ համահայկական բնույթ, ուստի և կոչվեց «Համագգային մեծ հոբելյան»: Քանի որ արևմտահայությունը քաղաքական անբարենպաստ պայմանների բերումով չէր կարողացել 1912 թ. կազմակերպել հոբելյանական միջոցառումներ, ուստի և հայրապետական այս կոնդակով 1913 թ. ևս համարվում էր հոբելյանական⁷:

Կ. Պոլսի հոբելյանական հանձնաժողովի նախագահ նշանակվեց պոլսահայ բժիշկ, հասարակական գործիչ Վահրամ Թորգոմյանը: Կ. Պոլսում գրեթե միաժամանակ տոնակատարություններ կազմակերպվեցին Հայոց պատրիարքարանում, Բերայի «Փթի Շան» թատրոնում, Թաքսիմի հրապարակում, Կետիկ փաշայում, Սկյուտարում, Սամաթիայում, Գատրեյուղում, Թոփգաբում և այլուր⁸: Հանդիսություններ եղան Թոքատում, Խարբերդում, Սասունում, Վանում, Մերաստիայում, Մարզվանում, Արմաշում, Բրուսայում, Մեզրեում, Մուշում, Ադանայում, Սիսում և այլուր: Այդ բազմահազարանոց միջոցառումներին ներկա են եղել նաև կառավարության և օտարերկրյա հաստատությունների ներկայացուցիչներ: Բանախոսները ներկայացնում էին հայ գրի և տպագրության պատմությունը, շեշտում հայ տպագրական մշակույթի կրողների մեծ ավանդը Օսմանյան կայսրության ժողովուրդների և մասնավորապես թուրք ժողովրդի լուսավորության, տպագրական գործի և տարբեր բնագավառների զարգացման պատմության մեջ:

Տոնի գլխավոր եռօրյա միջոցառումները սկսվեցին 1913 թ. հոկտեմբերի 11-ին: Այդ օրը Կ. Պոլսի Ս. Աստվածածին Մայր եկեղեցում արևմտահայ հասարակական գործիչ Նազարեթ Տաղավարյանի նախագահությամբ Ազգային ժողովի բացառիկ նիստ գումարվեց, որտեղ ստորագրվեց համաձայնագիր, ըստ որի՝ Հայ առաքելական և Հայ ավետարանական եկեղեցիները արևմտահայության քաղաքակրթական զարգացումն ապահովելու համար պետք է համախմբվեին Սահմանադրությամբ նվիրագործված ներքին ինքնավարության շուրջ՝ պահպանելով իրենց կրոնական և վարչական անկախությունը: Նախատեսվում էր կրթական, բարեգործական, ազգային ու քաղաքական բոլոր ոլորտներում համագործակցել միմյանց հետ⁹: Այս համաձայնագիրը կարևոր ձեռքբերում էր, քանի որ ազգային տարբեր հատվածներին պատկանող անհատներն այժմ պետք է սկսեին համագործակցել նույն իրավունքներով և պարտականություններով: Սակայն, ինչպես նշում է «Դաշինք» օրա-

⁵ «Բիզանդիոն», Կ. Պոլիս, 12/25 հոկտեմբերի, 1913:

⁶ «Արարատ», Ս. Էջմիածին, հոկտեմբեր-նոյեմբեր, 1912, էջ 1052:

⁷ «Դաշինք», Զմիռնիա, 27 մարտի, 1912:

⁸ Տե՛ս «Ժամանակ», Կ. Պոլիս, 15/28 հոկտեմբերի, 1913:

⁹ «Ավետարներ», Կ. Պոլիս, 1 նոյեմբերի, 1913, էջ 1041:

թերթի հոդվածագիր Ավոն, տոնակատարություններից հետո այդ մերձեցումը չշարունակվեց, և համաձայնագիրը ստորագրած հայ բողոքականները հայտարարեցին, որ իրենք ի պաշտոնե չեն ստորագրել, այլ որպես անհատներ¹⁰:

Դեռևս նախորդ դարի վերջից սկսված արևմտահայ ազգային ուժերի համախմբման փորձերը որևէ էական արդյունք չէին տվել¹¹: Միայն համազգային տոնի միջոցառումների շրջանակում 1913թ. հոկտեմբերին Կ. Պոլսում հայ քաղաքական կուսակցությունները հանդես եկան հայտարարությամբ, ըստ որի՝ պետք է համերաշխ գործելին ազգային հարցերում, համատեղ հանդես գային օսմանյան խորհրդարանի պատգամավորների ընտրություններում և որ ամենակարևորն է, միասին ձեռնամուխ լինելին հայկական նահանգներում բարենորոգումների իրականացմանը: Չնայած այդ հայտարարությանը՝ 1914թ. սկզբներին՝ ընտրություններից առաջ, հայ քաղաքական կուսակցությունները վերսկսեցին իրար դեմ անհանդուրժող պայքար մղել, և ազգային ուժերի համախմբման փորձը կրկին չկայացավ¹²:

1913 թ. հոկտեմբերի 13-ի առավոտյան Կ. Պոլսի Ս. Աստվածածին Մայր եկեղեցում տոնի առթիվ եռաձայն պատարագ մատուցվեց: Երգեցողությունը վարեց Փարիզի կոնսերվատորիայի սան Արմենակ Շահմուրադյանը («Տարոնի սոխակ») Կոմիտաս վարդապետի մասնակցությամբ: Պատարագից հետո կատարվեց հոգեհանգստի արարողություն հայ գրի և տպագրության երախտավորների հիշատակին: Հրավիրյալների թվում էին օտարերկրյա դիվանագետներ, կառավարության ներկայացուցիչներ և բարձրաստիճան այլ հյուրեր: Հորեյանական հանձնաժողովի նախաձեռնությամբ լույսերով էին զարդարվել Կ. Պոլսի բոլոր հայկական եկեղեցիների ու վարժարանների դռները: Այդ օրը մայրաքաղաքի ողջ հայությունը հավաքվել էր եկեղեցու բակում և շրջակա փողոցներում, ինչի հետևանքով դժվարացել էր կարգուկանոնի պահպանումը միջոցառումների ընթացքում:

Նույն օրը՝ երեկոյան, հորեյանական տարվա փակման առիթով Կ. Պոլսի «Լեշիկի» թատրոնում ելույթ ունեցավ Կոմիտասի «Գուսան» 200-հոգանոց երկսեռ երգչախումբը, որը դարձավ այս կրկնակի հորեյանի տոնակատարության կարևոր օղակներից մեկը: Համերգին ներկա էին օտարերկրյա դիվանագետներ, թուրք մտավորականներ և պետական այրեր, որոնց թվում էին ներքին գործերի նախարար Մեհմեդ Թալեաթը, ով նաև շնորհավորական խոսք հնչեցրեց կառավարության անունից, փոստ-հեռագրատան նախարար Օսկան Մարտիրոսյանը, գյուղատնտեսության և առևտրի նախարար Սուլեյման Էլբիսթանին, փոխարտգործնախարար Էնվեր փաշան, Շեյխ-ուլ-իսլամ Բեհա բեյը, ֆինանսների նախարար Մահմուդ Էսաֆը, Ազգային ժողովի և օսմանյան խորհրդարանի պատգամավոր Գրիգոր Զոհրապը և այլ պաշտոնյաներ, ինչպես նաև թերթերի

¹⁰ «Դաշինք», Զմիտնիա, 1913, 20 ապրիլի:

¹¹ Տե՛ս Համբարյան Ա., Հայ հասարակական-քաղաքական միտքը արևմտահայության ազատագրության ուղիների մասին, XIX դարի վերջ-XX դարի սկիզբ, Երևան, «Հայաստան», 1990, էջ 405:

¹² Նույն տեղում, էջ 425:

արտոնատերեր, մտավորականներ, հոգևոր դասի ներկայացուցիչներ¹³: Հյուրերը, շնորհավորելով հայ ժողովրդին համազգային կրկնակի հորելյանների առթիվ, ընդգծեցին հայ ժողովրդի կատարած դերը Սահմանադրական Թուրքիայի զարգացման գործում¹⁴:

Այս արժանահիշատակ հորելյանի առթիվ պոլսահայ հայտնի երաժշտական տոհմի ներկայացուցիչ Հարություն Սինանյանը գրել է «Մեսրոպյան քայլերգ և մեղեդի» դաշնամուրային ստեղծագործությունը: Կ. Պոլսի հայ ոսկերիչների կողմից Զ. Յադուբյանը Հայոց պատրիարքարանին է նվիրել եգիպտական հաղթապան նմանությամբ պատրաստված աղամանդազարդ հայկական այբուբենով ոսկյա հուշանվեր, որը պետք է ուղարկվեր Էջմիածին: Կոմիտասը պատրաստել էր «Ով մեծաքանչ դու լեզու» երգի ձայնագրությունը, որը նախատեսվում էր տպագրել և վաճառել ողջ տարվա ընթացքում: Այս կրկնակի տոնի առիթով թողարկվեց նաև հորելյանական բացիկ¹⁵: Լույս տեսան հայ գրի ու տպագրության պատմությունը ներկայացնող հրատարակություններ¹⁶:

Ինչպես մայրաքաղաքում, այնպես էլ գավառներում միմյանց հաջորդեցին կրոնական և գրական մի շարք հանդիսություններ: Հաճնում միջոցառումների սկիզբն ազդարարվեց հոկտեմբերի 11-ին քաղաքի բոլոր հայկական եկեղեցիներից մեկ ժամ շարունակ հնչող դողանջներով: Բրուսայում մեծ հորելյանը նշվեց հոկտեմբերի 25-ին Ազգային վարժարանում, Բիթլիսում՝ հոկտեմբերի 26-ին Ս. Գևորգ և Խնդրակատար վանքերում: Տարոնի կենտրոնական հորելյանական հանձնաժողովը բազմամարդ միջոցառումներ անցկացրեց Ս. Սահակի գերեզմանի մոտ, Ս. Թարգմանչաց ու Ս. Կարապետ վանքերում և քաղաքի տարբեր հատվածներում: Որոշված էր միջոցառումների ժամանակ հանգանակություն կազմակերպել հոգուտ Սասունի պարբերական մամուլի զարգացման: Աղաբազարում հոկտեմբերի 13-ին՝ Ս. Հրեշտակապետ եկեղեցում միջոցառումների ավարտից հետո, տոնական թափորը հայրենասիրական երգերի նվագակցությամբ երթով շրջեց քաղաքի հայկական կենտրոններով: Երթի մասնակիցները կանգ առան դաշնակցականների ակումբի առջև, որը դրսից և ներսից զարդարված էր հայ թագավորների, Մեսրոպ Մաշտոցի, Սահակ Պարթևի, Վարդան Մամիկոնյանի և այլ նշանավոր հայերի նկարներով: Ինչպես հիշում է այդ միջոցառման մասնակից, Հայոց ցեղասպանությունը վերապրող Հովհաննես Կարապետյանը (Օսիկ Յուսուֆ), ակումբի պատուհաններից բոցաշունչ

¹³ Այս մասին առավել մանրամասն տե՛ս՝ Tuğlaci P., Tarih boyunca Bati Ermenleri, cilt III, (1891-1922), Istanbul, «Pars Yayın», 2004, էջ 610: Տե՛ս նաև Ստեփանյան Հ., Հայերի ներդրումն Օսմանյան կայսրությունում, Երևան, ԵՊՀ հրատարակչություն, 2012, էջ 504:

¹⁴ Տե՛ս նույն տեղում:

¹⁵ Թեղդիկ, Ամենուն տարեցոյցը, Կ. Պոլիս, «Վ. եւ Հ. Տէր. Ներսէսեան», 1914, էջ 249:

¹⁶ Կ. Պոլսում հրատարակվեցին Թեղդիկի «Տիպ ու տառ» գիրքը (Կ. Պոլիս, 1912), Վահան Զարդարյանի «Յիշատակարան: Հայ երեւելիներու կենսագրութիւնները, լուսանկարները, ձեռագիրները, գրութիւնները եւլն. եւլն. 1512-1912» (Կ. Պոլիս, 1910-1912) եռահատոր պատկերազարդ գիրքը, Խաչիկ Թահտաճյանի «Ոսկետետր ասեղնագործութեան» ալբոմը (1913), Մելքոն Յովսէփեանի Համազգային տօնը եւ պարտիզակցին (Ատա-Բազար, 1913) և այլ հրատարակություններ:

ճառեր էին հնչեցվում, որոնցում փառաբանվում էր սահմանադրությունը. «Կեցցե՛ր ազատությունը, արդարությունը, հավասարությունը, կեցցե՛ր ազգը» կոչերով¹⁷: Հայության ոգևորությունը դադարեցնելու նպատակով քաղաքապետի հրամանով երթի ճանապարհը փակվում է, և ճանապարհը փակած զինվորի և թափորի միջև տեղի է ունենում ընդհարում, որն էլ պատճառ է դառնում թուրք զինվորի մահվան, և տոնական թափորն անմիջապես ցրվում է: Այս միջադեպով Ադաբազարում տոնակատարությունները ընդհատվեցին¹⁸: Կառավարությունը պարզաբանեց, որ քաղաքը գտնվում էր պաշարման վիճակում, ուստի անհրաժեշտ էր երթի թույլտվություն: «Բիւզանդիոն»-ի արտոնատեր և խմբագիր Բյուզանդ Քեչյանը, մեջբերելով «Tanin» թերթի թղթակցի գոհունակությունն այս միջադեպի հանցագործներին արագ ձերբակալելու համար, հույս է հայտնում, որ ոստիկանությունը միևնույն աչալրջությամբ ձեռնամուխ կլինի արդարության հաստատմանը Ադաբազարի մոտ գտնվող Էլմալը գյուղում 70-ամյա հայ ծերունուն սպանելու և խոշտանգելու դեպքի հետ կապված¹⁹: Եղան բազմաթիվ այլ դեպքեր, երբ չեղարկվեցին նմանատիպ միջոցառումները, արգելվեց հայ թագավորների ու հերոսների նկարների ու ազգային զինանշանների վաճառքը, անգամ որոշ վայրերում հավաքեցին նման նկարներով լույս տեսած թերթերը: Գորտելիոյում (գյուղաքաղաք Զմյուռնիայի մոտակայքում) մի հայ լրագրավաճառի ձերբակալեցին, ով վաճառում էր Ս. Սահակի և Մեսրոպի պատկերները՝ պատճառաբանելով, որ դա հին օրերը հիշեցնող վնասակար (*միսգիր*) բան է²⁰:

Արևմտահայ մամուլը կարևորեց զույգ հորելյանների խորհուրդը և մանրամասն լուսաբանեց իրականացվող բոլոր միջոցառումները: Պարբերական մամուլի ամբողջական թողարկումներ նվիրվեցին զույգ հորելյաններին՝ ներկայացնելով գրի և տպագրության նշանակությունը հայ ժողովրդի կյանքում²¹: Ականատեսները նշում էին, որ հայ ժողովուրդն էլ ավելի ոգևորված ու խանդավառ էր, քան սահմանադրության հռչակման ժամանակ²²: Ժամանակի արևմտահայ մամուլը բարձր գնահատեց հատկապես այն հանգամանքը, որ միջոցառումներին ակտիվ մասնակցություն ունեցան նաև հայ կաթոլիկներն ու բողոքականները, ինչպես նաև հայկական բոլոր քաղաքական կուսակցությունները, և հայ ժողովրդի պատմության

¹⁷ Կարապետյան Հ., Վերապրած կյանք մը. իրական և երևակայական սարսափների արանքում, Երևան, 2010, էջ 28:

¹⁸ Նույն տեղում, էջ 29: Տե՛ս նաև «Ժամանակ», Կ. Պոլիս, 15/28 հոկտեմբերի, 1913:

¹⁹ «Բիւզանդիոն», Կ. Պոլիս, 19/1 հոկտեմբերի/նոյեմբերի, 1913:

²⁰ «Դաշինք», Զմիւռնիա, 1913, 20 հոկտեմբերի:

²¹ Զմյուռնիայի «Հայ գրականություն» հանդեսի՝ 1912թ. 12-րդ համարը, Կ. Պոլսի «Երկունք» ամսագրի 1913թ. 4-5 բացառիկ թիվը, Կ. Պոլսի «Շանթ» պատկերազարդ հանդեսի 1913թ. հոկտեմբերի թողարկումը, Կ. Պոլսի «Բիւզանդիոն» օրաթերթի հոկտեմբերի 12-ի և հաջորդող տասը համարները և այլն:

²² «Աշխատանք», Վան, 2 նոյեմբերի, 1913:

մեջ առաջին անգամ համերաշխություն ստեղծվեց հայության բոլոր հատվածների միջև²³:

Հոկտեմբերի 13-ին Կ. Պոլսի թուրքական և ֆրանսիական բոլոր թերթերը ևս ծավալուն սյունակներ նվիրեցին «Հայկական մեծ հորելյանին»: Թուրքական «Tanin» օրաթերթը հաղորդեց, որ հայ հայրենակիցները մեծ տոն կատարեցին և ողջ աշխարհին ցույց տվեցին, թե իրենք որքան մեծ դեր են կատարում Օսմանյան կայսրության մեջ²⁴, իսկ «La Turquie» թերթը, ներկայացնելով տոնական միջոցառումները, հիացմունքով է խոսել Կոմիտասի երգչախմբի ելույթի մասին՝ փաստելով, որ Կ. Պոլիսը նման երգչախմբի երբևէ չի տեսել²⁵: Հայ գրերի գյուտի 1500 և տպագրության 400-ամյակների առթիվ հայ մշակույթի կենտրոններում կազմակերպված միջոցառումներին է անդրադարձել նաև մոսկովյան «Искры» շաբաթաթերթը: 1913 թ. հոկտեմբերյան համարներից մեկում թերթը լուսաբանել է Կ. Պոլսի Թաքսիմի հրապարակում արևմտահայության շուրջ հիսունհազար հոգանոց բացօթյա միջոցառումը և թերթում զետեղել միջոցառման մեծադիր մի լուսանկար²⁶:

1912 թ., երբ տոնվում էին հայ գրերի գյուտի և տպագրության կրկնակի հորելյանները, հատուկ հանձնախումբ ստեղծվեց՝ հայերենի ուղղագրությունը մշակելու համար: Առաջարկություններ եղան նաև հորելյանի առթիվ հիմնելու հայկական ինստիտուտ՝ նման եվրոպական ինստիտուտի (Մադաքիա Օրմանյան), գրական ֆոնդ (Թիֆլիսի հանձնախումբ), հայոց պատմագրության ու հայագիտության ազգային ֆոնդ (Պետերբուրգի հայկական համայնք): Ի վերջո, Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի կարգադրության համաձայն՝ որոշվեց հիմնել «Դպրոցական ֆոնդ»՝ հայկական դպրոցների զարգացման նպատակով հանգանակություն կազմակերպելու համար: Այդ դրամահավաքին մասնակցեց նաև արևմտահայությունը²⁷:

Հորելյանական հանդիսությունները, բացի իրենց ստեղծած ընդհանուր ոգևորության մթնոլորտից, ունեին նաև մնայուն արդյունք. կրթական ֆոնդին հանգանակված գումարները պետք է օգտագործվեին հայկական դպրոցների զարգացման նպատակով: Հայ քաղաքակրթության զարգացումը հատկանշող այս մեծ հորելյանը նոր շունչ տվեց հայության շրջանում ազգային ավանդույթներին, մայրենի լեզվի, գրականության ու պատմության ընկալմանը: Թեև պետք է նշել, որ արևմտահայ ազգային ուժերի վերջնական համախմբում տեղի չունեցավ, ինչը հետագայում կարող էր նպաստել դիմադրական ճակատի ամրապնդմանը:

Հանդիսավոր միջոցառումները շատ ակնառու էին, որոնց ընթացքում կարևորվում էին սահմանադրությունը, ազատությունը, արդարությունն ու հավասարությունը, և ևս մեկ անգամ ընդգծվում էին հայերի կրթական բարձր մակարդակն

²³ «Ավետաբեր», Կ. Պոլիս, 25 հոկտեմբերի, 1913, էջ 1026: Տե՛ս նաև «Բիւզանդիոն», Կ. Պոլիս, 27/6 հոկտեմբերի, 1913: Տե՛ս նաև «Տաճար», Կ. Պոլիս, 12 հոկտեմբերի, 1913, էջ 551:

²⁴ «Ժամանակ», Կ. Պոլիս, 16/29 հոկտեմբերի, 1913:

²⁵ «Բիւզանդիոն», Կ. Պոլիս, 14/27 հոկտեմբերի, 1912:

²⁶ «Искры», Москва, 1913, N 42.

²⁷ «Բիւզանդիոն», Կ. Պոլիս, 23/5 հոկտեմբերի, 1913:

ու քաղաքակրթական գերակայությունը բոլոր ոլորտներում, ինչը հանգեցնում էր հայերի նկատմամբ թուրքական կողմի նախանձախնդրությանն ու անհանդուրժողական վերաբերմունքի խորացմանը: Երիտթուրքերի կողմից իրագործված Հայոց ցեղասպանության տարիներին հայ ժողովրդի բնաջնջմանը զուգընթաց, ի թիվս մշակութային բազմաթիվ հուշարձանների և արժեքների, ոչնչացվեցին նաև Արևմտյան Հայաստանում և Օսմանյան կայսրության հայաշատ քաղաքներում գործող հարյուրավոր տպարաններ, գրադարաններ և մատենադարաններ:

**«ՀԱՄԱԶԳԱՅԻՆ ՄԵԾ ՀՈԲԵԼՅԱՆԻ» ՏՈՆԱԿԱՏԱՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՆ
ԱՐԵՎՄՏՅԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ ԵՎ ՕՍՄԱՆՅԱՆ ԿԱՅՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՅԱԲՆԱԿ
ՎԱՅՐԵՐՈՒՄ**

Տաթևիկ Ղալտախչյան

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հոդվածը քննարկում է հայ գրերի գյուտի 1500-ամյակին և հայ տպագրության 400-ամյակին նվիրված միջոցառումները Օսմանյան կայսրությունում: Շուրջ մեկ դար առաջ արևմտահայությունը մեծ շուքով տոնեց այս հոբելյանները ինչպես մայրաքաղաք Կ. Պոլսում, այնպես էլ Արևմտյան Հայաստանի գավառներում: Հայ քաղաքակրթության զարգացումը հատկանշող այս կրոնական և գրական հանդիսությունները նոր շունչ տվեցին հայության շրջանում ավանդույթների պահպանմանը և ազգային ինքնության վերախմաստավորմանը:

Բանալի բառեր՝ Գրատպության 400-ամյակ, տոնական միջոցառումներ, արևմտահայ մամուլ, «Համազգային մեծ հոբելյան», տպարաններ, հոբելյանական հանձնաժողով:

**CELEBRATIONS OF "GREAT NATIONWIDE JUBILEE" IN WESTERN ARMENIA AND
IN ARMENIAN-POPULATED REGIONS OF OTTOMAN EMPIRE**

Tatevik Ghaltakhchyan

SUMMARY

The article concerns the events in the Ottoman Empire dedicated to the 1500th anniversary of the Armenian alphabet and the 400th anniversary of the Armenian printing. Almost a century ago, Armenians celebrated these jubilees with great enthusiasm both in Constantinople and in the provinces of Western Armenia. These religious and literary events, characterizing the development of Armenian civilization, gave a new impetus to the preservation of national traditions and the redefinition of identity.

Keywords: 400th anniversary of book printing, festivities, Western Armenian press, “Great Nationwide Jubilee”, printing houses, jubilee commission.

ПРАЗДНОВАНИЯ «ВСЕНАЦИОНАЛЬНОГО ВЕЛИКОГО ЮБИЛЕЯ» В ЗАПАДНОЙ АРМЕНИИ И АРМЯНОНАСЕЛЕННЫХ РАЙОНАХ ОСМАНСКОЙ ИМПЕРИИ

Татевик Калтахчян

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена событиям в Османской империи, посвященным 1500-летию армянского алфавита и 400-летию армянского книгопечатания. Почти сто лет назад армяне с большим энтузиазмом отмечали эти юбилеи как в Константинополе, так и в провинциях Западной Армении. Эти религиозные и литературные события дали новый импульс сохранению национальных традиций и переопределению идентичности.

Ключевые слова: 400-летие книгопечатания, праздничные мероприятия, западноармянская пресса, “Всенациональный великий юбилей”, типография, юбилейный комитет.